

Қайырбекова Г.М., Академик Е.А.Бөкетов атындағы университет, педагогика факультеті, МДФ-22-1 тобы.

(Ғылыми жетекшісі — м.ғ.д., профессор Тебенова К.С.)

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОҢАЛТУ ПРОЦЕСІНДЕ АРТ-ТЕХНОЛОГИЯ ҚҰРАЛДАРЫМЕН ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ-ЕРІК САЛАСЫН ДАМУЫ

Баланың эмоционалды сферасын дамыту мәселесі көптеген ондаған жылдар бойы өзекті болып келеді, өйткені баланың эмоцияларының дамуы мен қалыптасуы оның онтогенез процесінде өте маңызды рөл атқарады. Соңғы онжылдықтарда қоғамда болып жатқан өзгерістер мектеп жасына дейінгі балалардың өміріне де әсер етті: ойындар мен ойыншықтар өзгерді, жаңа әңгімелер мен ертегілер пайда болды, балалар басқа өмірлік жағдайларға тап болды, ал егер психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балалармен жұмысты дамыту туралы айтатын болсақ, онда жұмыстың жаңа әдіс-тәсілдері балаларды дамыту мен оңалтудың жаңа мүмкіндігіне ие болды деген сенімділікке негіз берді.

Л.С. Выготский эмоцияларды адамның және ең алдымен баланың психикалық өмірінің «орталық буыны» ретінде анықтады [1, 160 б.]. Эмоциялар субъектінің қызметін анықтайды, ұйымдастырады, болжайды және бағалайды. Қалыпты мектеп жасына дейінгі балалардан айырмашылығы, психикалық дамуы тежелген балалардың эмоциялары үстірт және тұрақсыз, нәтижесінде бұл балалар құрдастарына қарағанда сенгіш және еліктеуге бейім, ал мұндай көрсеткіштер өз кезегінде психикалық дамуы тежелген баланы тәрбиелеуге, оның дүниетанымына және алдағы мектепте оқуына теріс әсер етеді.

Психикалық дамудың тежелуінің этиологиясы мен классификациясы мәселелерімен Т.А. Власова [2, 343 б. - 3, 186-192 б.], В.В. Ковалев [4, 769-774 б.], К.С. Лебединская [5, 316 б.], М.С. Певзнер [6, 685-687 б.], Г.Е. Сухарева [7, 270 б.], Г.В. Фади́на [8, 68 б.] және т.б. айналысқан.

Арт-технологиялар – бұл көркемдік-шығармашылық технологиялар, көркем шығармашылық құралдарымен білім алушының жеке басына әсер етуге мүмкіндік беретін мұғалімнің немесе психологтың білімі, дағдылары мен іс-әрекетінің жиынтығы. Арт-технологиялардың мақсаты – өзін-өзі көрсету және өзін-өзі тану қабілеттерін дамыту арқылы тұлғаның дамуын үйлестіру. Наталья Роджерс «Экспрессивтік өнер терапиясы» тұжырымдамасын бөліп көрсетеді, онда 4 бағыт ерекшеленеді: көрнекі арт-терапия сурет салу, мүсіндеу, коллаждау, құмды өнер технологиясы, ландшафттық өнер технологиясы), музыкалық арт-терапия, драмалық және би-қозғалыс арт-терапиясы, баяндау мәтіндерді құрумен байланысты терапия, яғни ертегі терапиясы [9, 85-90 б.].

Түзету жұмысындағы арт-технологиялар тиімді эмоционалды реакцияны қамтамасыз етеді, оған (тіпті агрессивті көрініс болған жағдайда да) әлеуметтік қолайлы, рұқсат етілген формалар береді, тұйық, ұялшақ немесе қарым-қатынасқа нашар бағдарланған балалардың қоршаған ортамен қарым-қатынас үрдісін жеңілдетеді, вербалды емес байланысқа мүмкіндік береді (арт-технологиялар өнімі арқылы, коммуникативті кедергілер мен психологиялық қорғаныстарды жеңуге көмектеседі), позитивті «Мен-тұжырымдаманы» қалыптастыруға және бала жасаған өнімнің құндылығын әлеуметтік тану арқылы өзіне деген сенімділікті арттыруға көмектеседі. [10, 400 б.].

Психикалық дамуы тежелген бастауыш мектеп жасындағы балалардың эмоционалдық-ерік саласын зерттеу үшін эксперимент жүргізілді. Зерттеу Қарағанды қаласының «№4 арнайы мектеп-интернаты» КММ базасында 2022 жылдың қазан айынан қараша айына дейін жүргізілді. Оған 9-10 жастағы психикалық дамуы тежелген 10 бала қатысты. Зерттеудің мақсаты: психикалық дамуы тежелген балалардың эмоционалдық-ерік саласының ерекшеліктерін зерттеу және оның дамуына арт-технологияның әсерін ашу. Балалардағы эмоционалды көріністерді зерттеудің негізгі әдістері балаларды сабақ процесінде, ойындар мен режим сәттерін бақылау және ата-аналарға сұрақ қою болды. Қосымша ретінде балаларды бақылау нәтижелерін және ата-аналар сауалнамасының нәтижелерін растайтын «Отбасы суреті» проективтік тесті қолданылды. Барлық әдістер бойынша жалпыланған нәтижелер 1-кестеде берілген.

1-кесте

Эмоционалдык күйлерді өзін-өзі бақылау дағдыларының даму деңгейлері

Эмоционалдык күйлерді өзін-өзі бақылау дағдыларының даму деңгейлері	Бала саны
Төмен	3
Орташа	4
Жоғары	3

Эксперименттің нәтижесі бойынша төмен деңгейдегі балаларда эмоциялық көріністер қуаныш, ашу, қорқыныш, қайғы жиі байқалады, ал эмоциялар айқын көрінеді. Бала айқайлау, жылау немесе шамадан тыс күлу сияқты эмоционалды көріністерді ұстай алмайды. Эмоционалды ұтқырлықтың жоғарылауы, тұрақсыздық тән. Орташа деңгейдегі балаларда эмоционалды көріністер қуаныш, ашу, қорқыныш, қайғы эпизодтық сипатта болады. Эмоциялардың ауырлығы күшті емес. Бала әрқашан өзінің эмоционалды күйін басқара алмайды, айқайлауды, жылауды немесе шамадан тыс күлуді ұстай алмайды. Эмоционалды шиеленіс тән. Жоғарғы деңгейдегі бала өзінің эмоционалды күйін жеткілікті түрде білдіре алады және оның көріністерін басқара алады. Эмоционалды фон оң.

Сонымен, жоғары айтылғандар психикалық дамуы тежелген бастауыш мектеп жасындағы балалардың эмоционалды саланы дамыту бойынша түзету-педагогикалық жұмыстың қажет екенін дәлелдейді.

Түзету жұмыстың мақсаты - психикалық дамуы тежелген бастауыш мектеп жасындағы балаларды эмоционалды көріністерін түсіну және бақылау, сондай-ақ басқалардың эмоционалды жағдайын түсіну қабілетін дамыту. Осыған байланысты келесі міндеттер қойылды: балаларды негізгі эмоциялармен таныстыру, балаларды негізгі эмоцияларды ажырата білуге үйрету, басқа адамның эмоционалды жағдайын түсіну қабілетін дамыту, балалардың үйлесімді өзара әрекеттесу қабілетін дамыту, балалардағы эмоционалды стресстің төмендеуіне ықпал ету, балаларда жеке тұлғаның жағымды қасиеттерін қалыптастыру [11].

Психикалық дамуы тежелген бастауыш мектеп жасындағы балаларда эмоционалды саланы дамыту бойынша түзету-педагогикалық іс-шаралар жүйесі кезең-кезеңімен жүзеге асырылады: I кезең - бағдарлы; II кезең - реконструктивті; III кезең - қорытынды.

Әр кезеңде түзету-педагогикалық жұмыстың бағыттары бөлінеді:

I кезең - бағдарлы. Мақсаты: негізгі эмоциялармен танысу (қуаныш, қорқыныш, ашу, қайғы). Осы кезеңде түзету-педагогикалық жұмыс үш бағытта жүргізіледі: балаларды негізгі эмоциялармен таныстыру (қуаныш, қорқыныш, ашу, қайғы); балалардың негізгі эмоцияларды ажырату қабілетін дамыту; балалардың құрдастарымен байланыс орнату дағдыларын игеру қабілетін дамыту. II кезең - реконструктивті. Мақсаты: негізгі эмоцияларды (қуаныш, қорқыныш, ашу, қайғы) ажырата білу қабілетін дамыту. Осы кезеңде түзету-педагогикалық жұмыс төрт бағытта жүргізіледі: балаларды эмоционалды күйін дұрыс білдіруге үйрету; балаларды экспрессивті құралдарды (мимика, пантомимика, ым-ишара, интонация) қолдана отырып, берілген эмоционалды күйді жеткізуге үйрету; балаларға эмоцияларын басқара білуге үйрету; Эмоционалды шиеленісті жеңілдету. III кезең - қорытынды. Мақсаты: эмоциялар рефлексиясы. Осы кезеңде түзету-педагогикалық жұмыс төрт бағытта жүргізіледі: I. балаларда негізгі эмоциялар қуаныш, қорқыныш, ашу, қайғы туралы алған білімдерін бекіту; балалардың адамның эмоционалды әлемін мимика, ым-ишара, пантомимика бойынша саралау қабілетін дамыту; II. балалардың қарым-қатынаста мимиканы, пантомимиканы және дауысты икемді қолдану қабілетін бекіту; балалардағы эмоционалды жауаптылықты дамыту. Жұмыс барысында келесі әдістер мен тәсілдерді қолдану керек: эмоционалды стрессті жеңілдетуге, басқалардың эмоционалды жағдайын түсіну және өз ойын барабар білдіру қабілетін дамытуға бағытталған арнайы таңдалған жаттығулар, ойындар; III. басқа адамдармен өзара әрекеттесу және қарым-қатынас дағдыларын үйрету; арт-терапия элементтері (изотерапия; ертегі терапиясы, музыкалық терапия); IV. психогимнастика элементтері; ойын терапиясының элементтері; әңгіме. Сабақты ұйымдастырудың әртүрлі формалары қолданылады: сабақта - 5-6 адамнан тұратын бірлескен топтар немесе жеке құралған кіші топ. Түзету кешені аптасына бір рет өткізілетін он алты сабақтан тұрады, әрқайсысының ұзақтығы жиырма бес-отыз минут. Түзету жұмыстың дайындық кезеңі алты сабақты қамтиды: негізгі кезең - жеті сабақ және қорытынды кезеңге үш сабақ кіреді. Сабақтар бірнеше құрылымға ие: бірінші бөлім - кіріспе. Негізгі мақсаты – балалар арасында эмоционалды байланыс орнату, балалардың бірлесіп жұмыс істеуге деген көзқарасын

қалыптастыру. Түзету жұмысының негізгі жүргізілу барысы: сәлемдесу рәсімі, танысу ойындары, «ертегі әлеміне кіру», ширату жаттығулары. Екінші бөлім – негізгі бөлім. Мақсаты - балалардағы бар мәселелерді, кемшіліктерді түзету. Бұл бөлік бүкіл сабақтың негізгі семантикалық жүктемесін құрайды. Оған жаттығулар, ойындар, психогимнастика, ойын терапиясы, ертегі терапиясының элементтері, арт-терапия: изотерапия және музыкалық терапия кіреді. Үшінші бөлім – қорытынды. Негізгі мақсаты - жағымды эмоцияларды бекіту, сабақты қорытындылау. Жұмыстың негізгі жүргізілу барысы: бұлшықет релаксациясы жаттығулары; мимикалық гимнастика және соңғы қоштасу рәсімі.

Жоғарыда айтылған біз құраған түзету кешені он алты сабақтан тұрады. Арт-технологиялардың психикалық дамуы тежелген балалардың эмоционалды-ерік саласына әсері бұл әдістің тиімділігін дәлелдейді. Арт-технологиялар балалардың тек эмоционалды-ерік саласын ғана емес, сонымен қоса, коммуникативті саласын, сөйлеу қабілетін, ұсақ қол моторикасын, өзіне және өзгелерге деген көзқарасын қалыптастыру мен дамытуда оң әсер етеді.

Қорытындылай келе, арт-технология – бұл арт-терапияның әдістері мен тәсілдеріне негізделген білім беру технологиясы, бұл білім алушылардың шығармашылық қызметіне негізделген психологиялық және педагогикалық әсер ету әдістерінің жиынтығы. Жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылай келе, арт-терапия соңғы уақытта психологиялық-педагогикалық түзету әдістерінің біріне айнала отырып, түзету жұмыстарында кеңінен қолданылғанын атап өткен жөн [16]. Әдебиеттерді талдау психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушыларымен түзету және дамыту жұмыстарында арт-технологияларды қолдану олардың эмоционалды-ерікті саласының дамуына ықпал етеді деген қорытындыға келді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Выготский, Л. С. Учения об эмоциях. - М.: Книга по Требованию, 2019. -160 б.
2. Власова Т.А. Использование элементов арт-терапии в коррекции эмоциональной сферы дошкольников с ЗПР - М.: Актуальные проблемы психолого-педагогического образования, 2017. -343 б.
3. Павлова Н.В. Художественно-творческая деятельность детей с ограниченными возможностями здоровья как средство социокультурной интеграции. – М.: Актуальные научные исследования в современном мире. 2017. № 12-3 (32). -186-192 б.
4. Борисова И. В. Реализация процесса сопровождения детей с задержкой психического развития в процессе инклюзии в условиях дошкольного образовательного учреждения. – М.: Молодой ученый. -2015. №21. -769 - 774 б.
5. Лебединский К.С. Клиническая систематика задержки психического развития. Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития у детей - М.: Педагогика, 2017. -316 б.
6. Жавнерко А. П. Психологическая модель исследования понимания эмоций детьми старшего дошкольного и младшего школьного возраста. -М.: Молодой ученый, 2016. №4. -685-687 б.
7. Сухарева Г.Е. Клинические лекции по психиатрии детского возраста. - М.: Рипол Классик, 2013. - 270 б.
8. Фадина, Г.В. Диагностика и коррекция задержки психического развития детей старшего дошкольного возраста, 2004. -68 б.
9. Башкирова Е. Н. Развитие детей с ОВЗ приемами арт-терапии. - М.: Психология в России и за рубежом: материалы II междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2013 г.), 2013. -85-90 б.
10. Зинкевич-Евстигнеева, Т.Д. Практикум по креативной терапии. – М.: Речь, 2013. -400 б.
11. Бакеева, Л.Р. Арт-технологии: специфика применения в образовании/ Материалы XI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». – URL: <https://scienceforum.ru/2019/article/2018011490> (дата обращения: 30.10.2022).
12. Маркман Е.В. Использование метода арт-терапии в коррекции эмоциональных нарушений дошкольников. – М.: Психология человека в образовании, 2020. №. 3. -277-287 б.

Қанат Ж., Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Дене мәдениеті және спорт факультеті, БӘД- 41 топ студенті
(Ғылыми жетекші – п.ғ.м., аға оқытушы А.Ж. Кулейменов)

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН ӘСКЕРИ ПАТРИОТТЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Зерттеу мақсаты: Алғашқы әскери және технологиялық дайындық сабақтары арқылы оқушыларды әскери патриоттыққа тәрбиелеу.